DOI: 10.26907/2311-2042-2019-13-2-169-174

REVIEW OF “TATAR GRAMMAR” BY GUSTAV BURBIEL, STOCKHOLM, 2018

Radif Rifkatovich Zamaletdinov,

Kazan Federal University,
18 Kremlyovskaya Str., Kazan, 420008, Russian Federation,
director@ifi.kpfu.ru.

Raushaniya Sagdatzhanovna Nurmukhametova,

Kazan Federal University,
18 Kremlyovskaya Str., Kazan, 420008, Russian Federation,
rsagadat@yandex.ru.

Fanuza Khaidarovna Gabdrakhmanova,

Kazan Federal University,
18 Kremlyovskaya Str., Kazan, 420008, Russian Federation,
fanuza_mayak@list.ru.

This article reviews the book “Tatar Grammar” by the German Turkologist Gustav Burbiel (Stockholm – Moscow, 2018). This publication is the grammar of the literary Tatar language in English. In the 1970s and 1980s, Gustav Burbiel collaborated with the Bible Translation Institute in Sweden where he edited new Bible translations into Turkic languages. Kh. Kurbatov, a leading researcher in the Department of Linguistics of G. Ibragimov Institute of Language, Literature and Art, took part in the compilation of this work. Gustav Burbiel completed his work in 1994 and soon after he passed away. In January 2001, the Bible Translation Institute in Sweden printed several copies of the trial edition. Despite the decades that have passed since this grammar book was written, the staff of the Institute considers that his work is still relevant, so it was reprinted in 2018. With an exception of “Tatar Manual”, published by the linguist and expert in oriental languages Nikolai Nikolayevich Poppe in 1963, Burbiel’s grammar is the largest and most important work on Tatar linguistics, written in English.

Key words: Tatar linguistics, Tatar grammar, Gustav Burbiel, Tatar language, English.

The Tatar language forms a part of a group of Turkic languages. It is the language with a rich history. It is spoken not only in Tatarstan but also in other parts of the world. Today, the Tatar language attracts an increasing amount of attention. On these grounds and because of its incredible value, “Tatar Grammar” by Gustav Burbiel was written in one of the most wide-spread languages of the world, the English language. Although written in 1994, this work is still important to English-speaking scholars, linguists, and generally anyone interested in learning Tatar.

This work provides detailed information on the history of the Tatar language, phonetics, word-building, morphology, and, to a lesser extent, it gives samples of syntax. Additionally, it contains excerpts from literary works and examples from periodicals. The material is presented in a cohesive way, which is another important specific feature of this work. For example, in the morphological sec-

tion, you can get full information about word formation, different parts of speech, their agreement, and use in sentences.

G. Burbiel divided his work on the Tatar language into four parts: phonetics and orthography; morphology; an alphabetical index of the terms mentioned in the book; an appendix made up of lists of authors whose works were used as source material. However, the introduction to the book can be considered its fifth part due to the extensive information on the role of the Tatar language among other Turkic languages, the history of the Tatar language, and the dialects of the Tatar language.

Phonetics and orthography section provides information about the classification of Tatar vowels and consonants, rounding harmony, presenting samples of the alphabet and phrases based on Cyrillic and Latin alphabets.

Tatar vowels are basically similar to their English counterparts. Taking it into consideration, the author presents examples of the sounds that would be similarly pronounced in both languages and the words, illustrating this pronunciation: i – it sounds approximately like English 'i' in 'police', 'machine': il - 'country', min - 'I' [Burbiel, p. 3]. The book gives examples of the similar sounds found in the German language: ø – is a sound between German 'ö' and 'ü' [Burbiel, p. 3]

It is noteworthy that Burbiel presents Tatar words, by using transcriptional and transliteration techniques, and such letters as 'ş', 'ç', 'q', which do not exist in the English language, to focus attention on some particular sounds in the Tatar language, for example, 'ашыу – aşı'. In English, the sound 'sh' is represented by the combination of letters 'sh', but G. Burbiel finds it more suitable to use the Yangelif letter 'ş' in his work.

The author draws attention to the fact that the sounds in borrowed words are pronounced differently, reminding about it every time he analyzes a sound. He points out that there are no separate letters in the Tatar alphabet for such sounds.

The second chapter is devoted to morphology, which constitutes a considerable part of grammar. This chapter gives a full description of nouns, adjectives, numerals, pronouns, adverbs, verbs, interjections, conjunctions, prepositions, particles, modals, and introductory words, phrases; the theoretical material is supplemented with relevant examples.

In the subsection "Nouns" from the second chapter, G. Burbiel describes in detail the features of nouns, their endings, the parts of speech used to create new nouns, singular and plural noun forms, cases, declension and the way they affect each other. The author points to the absence of the category of gender in the Tatar language, but indicates what gender can be assigned to a person, based on the semantics of some words, for example, 'әби' (grandmother), 'бабай' (grandfather), 'хужабикә' (housewife), 'ханбикә' (wife of the khan), etc. This subsection provides a comprehensive table of noun declension with corresponding examples from the English language.

When analyzing adjectives alongside the explanations of adjectival formative endings, declension of adjectives and degrees of comparison, the author describes the conversion of nouns to adjectives and vice versa; he also notes the adjectives denoting colors. In the English language, such adjectives as *English*, *Russian* are used both in relation to the nation and to the language. In this con-

nection, G. Burbiel shows how these words function in the Tatar language. In Tatar, unlike English, the names of languages and nationalities are written with a lowercase letter.

In the subsection of numerals, besides indicating the function of numerals, the author notes that such words as 'күп' (many, much), 'аз' (little, few) denote number, or quantity. Therefore, the concept of volume is included.

Pronouns are fully presented by the author, who gives a detailed description of their types.

It is not surprising that the largest part of this work is devoted to verbs. G. Burbiel describes such characteristics of verbs as aspect, person, gender or number, mood, voice, forms. It is commonly known that English has many tenses. Tatars, as well as English people, perceive time with all the delicacy. It can be demonstrated by analyzing the aspect forms of the verbs (for example, 'килә' (comes), 'килгәли' (sometimes comes), 'килештергәли' (rarely comes)). English tense-aspect forms cannot be equivalently translated into Russian, but in most cases, they coincide with the aspect forms of the verbs in the Tatar language. It is noticeable that G. Burbiel was competent enough to understand such corresponding features when translating the material into English.

The work gives a full description of other parts of speech, each of them accompanied by relevant source materials.

In contrast to "Grammar of the Tatar Language" (volume II, Kazan, 2003), composed by M. Zakiev, D. Tumashev and F. Khisamov, G. Burbiel's grammar provides examples of word-building and syntax in the subsection of morphology alongside with the analysis of the parts of speech. In other words, G. Burbiel's book includes information, which is almost comparable to the three-volume "Grammar of the Tatar Language" published by G. Ibragimov Institute of Language, Literature and Art. We believe that this is a distinguishing feature of this work. The material, collected in a single book, gives a whole perspective on the form of a certain part of speech, its grammatical features, and its use in a sentence. Moreover, the work covers a certain amount of linguistic and cultural material: for example, the use of Tatar numerals in their sacral meaning, speech patterns used only in the Tatar language, etc. To a certain extent, this work can be called comparative grammar, since the author constantly compares grammatical features of the Tatar language to the English language.

In conclusion, “Tatar Grammar” by the German Turkologist G. Burbiel leaves a positive impression. This work makes a great contribution to the world recognition and dissemination of the Tatar language. It would be advisable to see more editions published in the future.

References

Burbiel, G. (2018). *Tatar Grammar*. 901 p. Stockholm – Moscow, Institute for Bible Translation. (In English, in Tatar)

ГУСТАВ БУРБИЕЛНЕҢ «ТАТАР ГРАММАТИКАСЫ» (BURBIEL G. TATAR GRAMMAR. STOCKHOLM – MOSCOW: INSTITUTE FOR BIBLE TRANSLATION, 2018. 901 P.) ХЕЗМӘТЕНӘ БӘЯЛӘМӘ

Рәдиф Рифкатъ улы Жамалетдинов,

Казан федераль университеты,
Россия, 420008, Казан ш., Кремль ур., 18 нче йорт,
director@ifi.kpfu.ru.

Раушания Сәгъдәтжан кызы Нурмөхәммәтова,

Казан федераль университеты,
Россия, 420008, Казан ш., Кремль ур., 18 нче йорт,
rsagadat@yandex.ru.

Фәнүзә Хәйдәр кызы Габдрахманова,

Казан федераль университеты,
Россия, 420008, Казан ш., Кремль ур., 18 нче йорт,
fanuza_mayak@list.ru.

Өлеге мәкаләдә алман тюркологы Густав Бурбиелнең «Татар грамматикасы» (Gustav Burbiel *Tatar grammar*. Stockholm – Moscow, 2018) китабына бәяләмә бирелә. Бу хезмәт – татар әдәби теленең инглизчә язылган грамматикасы. Аның авторы 1970–1980 нче елларда Швециядә Библияне тәржемә итү институты белән хезмәттәшлек иткән, Библиянең төрки телләргә тәржемәләрен редакцияләгән. Шулай ук ул Татарстан Республикасы Фәннәр академиясе Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының әйдәп баручы фәнни хезмәткәре Х. Р. Курбатов белән дә якыннан таныш булган, грамматиканы төзегәндә аның өлеше дә кергән. Густав Бурбиел тел белеме өлкәсендәге әлеге саллы хезмәтен 1994 нче елда тәмамлый һәм вафат була. Швециянең Библияне тәржемә итү институты 2001 нче елда гына аны берничә нөсхәдә китап итеп бастырып чыгара. Хезмәтнең эһәмияте тагын бер тапкыр барланып, 2018 нче елда ул яңадан нәшер ителә. Шәрык фәннәре белгече, лингвист Николай Николаевич Поппенең (Nicholos Poppe) 1963 нче елда басылып чыккан «Tatar Manual» китабыннан кала, Г. Бурбиелнең бу хезмәте татар грамматикасын инглиз теле аша кинәт жәмәгәтчелеккә таныткан иң күләмле һәм кыйммәтле хезмәт булып санала.

Төп төшенчәләр: татар тел белеме, татар грамматикасы, Густав Бурбиел, татар теле, инглиз теле.

Төрки телләр төркеменә кергән татар теле – бик бай тарихлы тел. Бу телдә сөйләшүчеләр Татарстанда гына түгел, дөньяның төрле почмакларында яши. Татар теле белән кызыксыну бүгенге көндә сизелерлек арта бара. Шул нисбәттән Густав Бурбиелнең дөньякүләм кинәт таралган телләренң берсе булган инглиз телендә язылган «Татар теле грамматикасы»

гажәеп кыйммәткә ия. 1994 нче елда язылуына карамастан, татар телен өйрәнергә теләгән инглиз телле галимнәр, тел белгечләре һәм, гомумән, тел белән кызыксынуучылар өчен әлеге хезмәт бүгенге көндә дә бик эһәмияле һәм актуаль.

Хезмәттә татар теле тарихы, фонетикасы, сүз ясалышы, морфологиясе буенча тулы

мәгълүмат бирелә, күпмедер күләмдә синтаксис буенча да үрнәкләр китерелә, теоретик материал әдәби әсәрләрдән, вакытлы матбугаттан жыйелган мисаллар белән баетылып барыла. Хезмәтнең тагын бер мөһим һәм үзенчәлекле ягы: материаллар комплекслы рәвештә бирелә. Мәсәлән, морфология бүлегендә сүз ясалышы, төрле сүз төркемнәренен бер-берсе белән ярашуы, жөмләдә кулланылышы буенча мәгълүмат алырга була.

Г. Бурвиел татар телен тасвирлауга багышланган әлеге хезмәтен дүрт өлешкә бүлә: 1) фонетика һәм орфография; 2) морфология; 3) китапта телгә алынган атамаларның алфавитлы күрсәткече; 4) хезмәттә әсәрләре чыганак буларак кулланылган авторларның исемлегеннән һәм татарча кеше исемнәреннән гыйбарәт булган кушымта. Ләкин хезмәтне биш өлештән тора дип әйтергә мөмкин, чөнки кереш өлешендә татар теленен төрки телләр арасында тоткан урыны, аның диалектлары, татар теле тарихы турында шактый күләмле материал бирелә.

Фонетика һәм орфография бүлегендә татар телендәге сузык һәм тартык авазларның классификациясе, ирен һәм рәт гармониясе турында мәгълүмат китерелә, латин графикасы, кириллицага нигезләнган алфавит һәм сүз ясалышы үрнәкләре тәкъдим ителә.

Татар телендәге сузык авазлар, нигездә, инглиз телендәге сузыкларга охшаш. Автор да моны бик яхшы аңлый һәм, инглиз телендәге авазлар белән чагыштырып, шул аваз кәргән сүзләргә биреп бара:

i – it sounds approximately like English 'i' in 'police', 'machine': il 'country', min 'I' [Burbiel 2018: 3] (и – бу аваз якынча инглиз телендәге 'i' авазына охшаш, мәсәлән, 'police', 'machine' сүзләре).

Алай гына да түгел, кайбер авазларның алман телендә аваздаш булган вариантларын да китерә:

ө – it is a sound between German 'ö' and 'ü' [Burbiel 2018: 3] (ө авазы алман телендәге 'ö' һәм 'ü' авазларына охшаш).

Шунысы игътибарга лаек: татар телендәге сүзләргә ул транскрипция һәм транслитерация алымнарын файдаланып тәкъдим итә һәм, татар телендә кайбер авазларның әйтелешенә басым ясар өчен, инглиз телендә булмаган 'ş', 'ç', 'ç' кебек хәрефләрне дә куллана, мәсәлән, *ашый* – *aşı*. Инглиз телендә 'ш' авазы 'sh' кушылмасы белән белдерелә, ләкин Г. Бурвиел хезмәтендә

яңалиф графикасында кулланылган 'ş' тамгасын файдалануны кулайрак күрә.

Автор алынма сүзләрдә авазларның икенче төрле әйтелешенә дә игътибар итә, һәр авазга бәяләмә биргәндә бу хакта искәртеп бара. Шулай ук әлеге авазларны белдерер өчен татар алфавитында аерым хәреф булмаганлыгына да басым ясый.

Грамматиканың иң зур өлешен икенче бүлек – морфология тәшкил итә. Әлеге бүлектә исем, сыйфат, сан, алмашлык, рәвеш, фигыл, аваз ияртемнәре, бәйләк, теркәгеч, кисәкчә, модаль һәм кереш сүзләр, ымлыкларга тулы характеристика бирелә, теоретик материал бик бай фактик мисаллар белән ныгытылып барыла.

Исем сүз төркеме дигән бүлекчәдә Г. Бурвиел исемнәренен нинди ысуллар, кушымчалар белән, кайсы сүз төркемнәреннән ясалышына, сан, килеш, тартым кебек грамматик категорияләренә, изафә бәйләнешенә жентекләп туктала. Автор татар телендә род категориясе булмавын күрсәтә, ләкин, кайбер сүзләрнең семантикасынан чыгып, затның нинди женестән булуын билгеләргә мөмкинлеген әйтеп китә, мәсәлән, *әби*, *бабай*, *хуҗабикә*, *ханбикә* һ. б. Бу бүлекчәдә тартымлы исемнәренен килеш белән төрләнүе, инглиз телендә туры килгән формалары белән рәттән куелып, бик уңайлы рәвештә, таблицага салып бирелә.

Сыйфат сүз төркемен тикшергәндә, сыйфат ясагыч кушымчаларга, сыйфат төркемчәләренә, дәрәжәләренә тукталу белән беррәттән, автор исем сүз төркемнән конверсия юлы белән ясалган сыйфатларны һәм, киресенчә, әлеге юл белән сыйфатлардан исем ясалган очракларны, төснә белдергән сыйфатларны ассызыклап үтә. Инглиз телендә English, Russian кебек сыйфатлар милләтне һәм телләргә дә белдереп киләләр. Шуңа бәйле рәвештә Г. Бурвиел татар телендә милләтләргә һәм телләргә белдерү юлларын бу бүлекчәдә урнаштыруны кулай күрә. Автор, инглиз теленнән аермалы буларак, татар телендә тел һәм милләт атамалары юл хәрефеннән язылуына да игътибар итә.

Сан сүз төркемен биргәндә аның төркемчәләрен санап, аларны аңлатканнан соң, автор *күп*, *аз* кебек сүзләрнең санны белдереп килүләрен әйтеп үтә. Шуңа бәйләп, бу бүлекчәдә күләм хәле турында да мәгълүмат китерә.

Алмашлык сүз төркемен дә автор тулы итеп ачып бирә, мәгънә ягыннан төрләренә жентекләп туктала.

Күләме ягыннан иң зур урынны, әлбәттә, фигыль сүз төркеме ала. Г. Бурвиел хезмәттә наклонение, зат-сан, юнәлеш, дәрәжә, барлык-юклык категорияләрен жентекләп, аңлап баян итә. Белгәнәбезчә, инглиз теле заман формаларының күп төрле булуы белән аерылып тора. Татарлар да вакытны барлык нечкәлекләре белән тоемлылар, моның шулай икәнлеген фигыль дәрәжәләреннән төшенергә була (мәсәлән, *килә, килгәли, килештергәли*). Инглиз телендә кулланылган, рус теленә төгәл тәржемә итеп булмаган вакыт формалары күпчелек очракта татар телендәге фигыль дәрәжәләре белән тәңгәл килә. Г. Бурвиелнең дә, материалны инглиз теленә тәржемә иткәндә, бу тәңгәллекне тоеп эшләгәнлеген күренә.

Хезмәттә башка сүз төркемнәренә дә тулы характеристика бирелә, һәр күренеш фактик чыганаclar белән үрелеп барыла.

Гомумән алганда, М. З. Зәкиев, Д. Г. Тумашева, Ф. М. Хисамова редакциялегендә чыккан «Татар грамматикасы»ннан (II том, Казан, 2003) аермалы буларак, Г. Бурвиел китабының морфология бүлегендә сүз төркемнәренә характеристика биргәндә сүз ясалышы һәм синтаксистан да мисаллар китерелә, ягъни Г. Бурвиел грамматикасында Г. Ибрагимов исемендәге тел, әдәбият һәм сәнгать институты чыгарган «Татар грамматикасы»ның өч

томында тупланган мәгълүмат күпмедер дәрәжәдә берләштереп бирелә, дияргә була. Без моны хезмәтнең үзенчәлекле ягы дип саныйбыз, чөнки материал бер жирдә тупланып, билгеле бер сүз төркеменен ясалышы, грамматик формалары һәм жөмләдә кулланылышын яктырткан тулы бер күзаллау барлыкка килә. Хезмәттә билгеле бер күләмдә лингвомәдәни материал да биреп барыла. Мәсәлән, татар телендә саннарның сакраль мәгънәдә кулланылган очраklары, татар теленә генә хас сөйләм калыплары һ. б. Г. Бурвиелнең әлегә хезмәтен, билгеле бер дәрәжәдә, чагыштырма грамматика дип тә атарга мөмкин, чөнки автор татар телендәге грамматик күренешләргә һәрдаим инглиз телендәге вариантларны тәкъдим итеп, чагыштырып бара.

Нәтижә ясап, шуны әйтергә була: алман тюркологы Г. Бурбиелнең зур күләмле «Татар грамматикасы» китабы уңай тәэсир калдыра. Әлегә хезмәт татар телен дөньякүләм танытуга, киң даирәгә таратуга зур өлеш кертә. Киләчәктә аның тагын да күбрәк тираж белән нәшер ителүен теләп каласы килә.

Әдәбият

Burbiel G. Tatar grammar. Stockholm – Moscow: Institute for Bible Translation, 2018. 901 p.

РЕЦЕНЗИЯ НА ТРУД ГУСТАВА БУРБИЕЛА «ТАТАРСКАЯ ГРАММАТИКА» (GUSTAV BURBIEL «TATAR GRAMMAR», STOCKHOLM, 2018)

Радиф Рифкатович Замалетдинов,
Казанский федеральный университет,
Россия, 420008, г. Казань, ул. Кремлевская, д. 18,
director@ifi.kpfu.ru.

Раушания Сагдатжановна Нурмухамметова,
Казанский федеральный университет,
Россия, 420008, г. Казань, ул. Кремлевская, д. 18,
rsagadat@yandex.ru.

Фануза Хайдаровна Габдрахманова,
Казанский федеральный университет,
Россия, 420008, г. Казань, ул. Кремлевская, д. 18,
fanuza_mayak@list.ru.

В данной статье дается оценка книге немецкого тюрколога Густава Бурбиеля «Татарская грамматика» (Gustav Burbiel. Tatar grammar. Stockholm – Moscow, 2018). Данное издание представляет собой англоязычную грамматику татарского (по автору – казанско-татарского)

литературного языка. Густав Бурбиел сотрудничал с Институтом перевода Библии в Швеции в 1970-х и 1980-х гг., где редактировал новые переводы Библии на тюркские языки. Непосредственное участие в составлении этого труда также принял Х. Р. Курбатов, ведущий научный сотрудник отдела языкознания ИЯЛИ им. Г. Ибрагимова АН РТ. Густав Бурбиел закончил данный объемный труд в 1994 году и в скором времени ушел из жизни. В январе 2001 года Институт перевода Библии в Швеции напечатал несколько экземпляров пробного издания. Несмотря на десятилетия, которые прошли между написанием этой грамматики, сотрудники Института сочли его труд все еще востребованным и актуальным и переиздали в 2018 году. Грамматика Бурвиеля, за исключением грамматики «Tatar Manual» лингвиста и востоковеда Николая Николаевича Поппе (Nicholos Poppe), опубликованной в 1963 году, считается масштабной и бесценной работой в области татарского языкознания, написанной на английском языке.

Ключевые слова: татарское языкознание, татарская грамматика, Густав Бурбиел, татарский язык, английский.